

SEM MEGOSZTOTSÁG, SEM EGYSÉG?

(Az európai integráció és dezintegráció dialektikája)

„A pillanat, mikor beszélek, már távol van tőlem.” Hogy is lehetne ma Európáról szólni anélkül, hogy e híres vers eszünkbe ne jutna? Valójában lehetetlen jelen időben beszélni Európáról. A kétpólusú Európa, a két szövetségi, gazdasági, politikai és ideológiai rendszerre, a két nagyhatalomra, a két Németországra bomlott Európa már a múlté.

És a holnap Európája? Ezt egyesek számára az 1992-es bűvös dátum jelképezte. De ma már nemcsak az Egységes Piac megvalósulásának dátumát tartják bizonytalannak (ahogyan Ralf Dahrendorf megjegyezte: „1992 biztosan eljön, csak az a kérdés, hogy mikor?”), hanem már az új Európa orientációjával és határaival kapcsolatban is kétségek merültek fel. Az integráció, a piac és a demokrácia kétségtelenül általánosan elfogadott értéké vált mind Keleten, mind Nyugaton. Az 1992-es időpontot megerősítette Kohl és Mitterand 1990. áprilisi ama kezdeményezése is, hogy két év alatt valósítsák meg az európai politikai egységet és biztonságot. S végül az is igaz: Európa népei és vezetőik egyre inkább úgy látják, hogy az Európai Közösség által elfogadott terv az egyetlen ígéretes út Európa mint egész számára. Kelet-Európa felszabadulása és a szovjet gyarmatbirodalom felszabadulási mozgalmi kapcsán mégis sokan fölteszik a kérdést: 1992 helyett nem inkább 1914-nél kötünk-e ki? Azaz: a tegnap Európája helyébe a holnapi helyett nem a tegnapelőtti lép-e?

Persze a balkanizáció, a dezintegráció, a polgárháborúk és a forradalmak érinthetik a kontinens egy részét is, s biztosan nem tartanak örökké. Az igazi kérdés tehát nem a holnapé, inkább a holnaputáné. A „zűrzavarok kora”, mely most látszik elkövetkezni, háború utáni, posztforradalmi, sőt talán posztnationalista helyzethez vezethet, ahogyan valamikor Nyugat-Európában is, és meghozhatja a liberalizmus és a racionalizmus győzelmét. De az is lehet, hogy éppen ellenkezőleg, Nyugat-Európa válik Keletté, „harmadik világgá”, vagy egyszerűen csak visszahanyatlik saját heroikus, barbár múltjába, új vallásokba és új háborúkba, új próféták és új cézárok korába. Hacsak a Kelet és a Nyugat találkozása során meg nem valósul a hegeli álom a klasszikus egység és erény, valamint a szabadság és a modern béke harmóniájáról.

Az olvasó talán fölöslegesnek tartja majd ezeket a spekulációkat és nem is teljesen alaptalanul csak kibúvónak érzi az elkerülhetetlen feladat, Európa új szerkezetének felépítése alól. De ezek a spekulációk arra szolgálnak, hogy jelezzék: ebben az egyszerre több irányban mozgó Európában, ahol oly kis területen annyi történelmi kor és politikai szerkezet él együtt, alapvetően átalakultak a modellek és az intézmények kiépítésének játékszabályai. Döntésekre és politikai intézményekre nagyobb szükség van, mint bármikor, sürget az idő, de azt, hogy ezek az intézmények mikorra születnek meg, senki sem tudhatja. A társadalmi folyamatokat a hidegháború idején az államok és főként a szövetségi rendszerek erős gátak közé szorították, kanalizálták, vagy elfojtották. A régi és az új struktúrák mára eltűntek, átalakultak

vagy tartalmatlanná váltak, mert a különböző társadalmakban egymásnak ellentmondó folyamatok zajlanak.

A folyamatok ama három típusát érdemes megkülönböztetni, melyek alkalmazhatók az európai fejlődés leírására. Ezek: a diplomáciai és katonai stratégiák kölcsönhatása, az érdekek (különösen a gazdasági érdekek) kölcsönös függése és a társadalmak egymásra hatása (különösen ami az emberek mozgását, törekvéseit és az eszméket illeti). A folyamatok mindhárom típusára jellemző, hogy ritmusuk és mértékük időben változó. De egymásra is hatnak, és bár mindegyiknek megvan a maga logikája és dinamikája, kapcsolataik következményei nem láthatóak előre. Ezért mindezt a politikai döntéseknél (melyek természetüknél fogva a közvetlen problémákra irányulnak) és az intézményi konstrukcióknál (amelyek viszont elkerülhetetlenül hosszú távon működnek, és a többoldalú megegyezések kötelmei is lassítják őket) mégis csak számításba kell venni, sőt, ami még rosszabb, előre is kell látni.

Jó példa erre a német egyesítés folyamata. Erről gyakorlatilag mindenki (1989 őszeig majdnem minden német, 1990 márciusáig Gorbacsov, Mitterand és Mrs Thatcher is) azt gondolta, hogy felülről és kívülről „irányítható” lesz majd. De a társadalmak kölcsönös egymásra hatása ezt a folyamatot kétféle módon is felgyorsította.

Először is a nyugati prosperitás és a szovjet liberalizálódás együttese a nép türelmetlenségét váltotta ki: ez nyilvánult meg az emigráció és az ellenzéki mozgalmak eszkalációjában. Aztán a magyar-osztrák határ és a berlini fal megnyitása növelte meg a két Németország kölcsönös függőségét, teljesen lehetetlenné téve a keletnémet gazdaság működését. Ezt a helyzetet Kohl kancellár a leghatározottabb módon az egyesítés gyorsítására használta fel. A szomszédok és Németország szövetségesei előbb lassítani próbálták a folyamatot – eredménytelenül. Aztán úgy döntöttek, hogy inkább követik azt, s minden erejükkel azon igyekeznek, hogy a régi intézmények sietős adaptálásával és újak létrehozásával helyet teremtsenek az egyesült Németországnak Európa közepén.

Más szóval, több tendencia figyelhető meg, egyrészt, érvényesül a két Németország, a két Európa és a két szuperhatalom közeledése; másrészt Nyugat-Európa integrációja; de Kelet-Európa dezintegrációja, és a két szuperhatalomtól való elszakadás tendenciája is. E folyamatok közül a kelet-európai kommunista hatalom (és a Varsói Szerződés) vége, valamint Németország egyesülése világos, és visszafordíthatatlan; ezek ereje és sebessége mindenkit meglepett. Ami ma kérdéses, az magának a Szovjetunióknak a sorsa (úgy is, mint kommunista rendszernek, s úgy is, mint soknemzetiségű birodalomnak), valamint Nyugat-Európa jövője (bizonytalan, hogy képes lesz-e egyesülni, s így módon ténylegesen ellensúlyozni Németország növekvő hatalmát és a Szovjetunió növekvő instabilitását, s hogy milyen kötelékek fűzik majd az Egyesült Államokhoz). Ezek lesznek a kilencvenes évek elsőrendű kérdései, ahogyan Kelet-Európa és Németország problémája jellemezte a nyolcvanas éveket.

Nyugatról keletre térve három, egymással összefüggő folyamattal találkozunk. Ezek: a nyugati és páneurópai szervezetek viszonya; Kelet-Európa azon erőfeszítése, hogy visszataláljon az európai útra; s a Szovjetunióknak a cári hatalomtól a demokratikus reformok felé fordulása.

Nem tudjuk, mit hoz a jövő. De bármi történjék is, csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Nyugat-Európának sokkal nagyobb fontosságot kellene tulajdonítania a Kelet-Európával való kapcsolatának, s ugyanakkor hűségesnek kellene maradnia ama vállalkozásához, hogy autonóm hatalmi központot épít e kontinentális kereten belül.

I. NYUGAT : A GYŐZELEM UTÁN

A probléma lényege az 1989-es forradalmak eredményének kétféle aspektusában rejlik. Egyrészt az európai kontinens súlypontja keletről nyugatra tolódott, durvábban fogalmazva: a Nyugat legyőzte Keletet. Kelet-Németország felbomlott Nyugat-Németország nem, a KGST-nek vége, a Közös Piacnak nem, a Varsói Szerződés halott, a NATO nem az. Másrészt viszont a fenti párosok nyugati pólusainak súlypontjai – épp ezért – Kelet, de legalábbis Közép-Európa felé tolódtak el. Németország, a Közös Piac és a NATO most nehezen emészti meg a győzelmet.

A hajdani NDK beolvadása valószínűleg növeli ugyan Németország gazdasági hatalmát és politikai befolyását, s hosszú és középtávon ezáltal egész Európáét is, de rövid távon fönnáll az a veszély, hogy Németország veszít belső stabilitásából; csökken külső aktivitása s – Kohl kancellár minden eltökéltsége ellenére – kevésbé megbízható és elkötelezett partnerré válik az európai integráció számára. Mindez persze azok miatt a súlyos kulturális, pszichológia, szociális és gazdasági problémák miatt következhet be, melyeket 17 millió ember beilleszkedése okoz, olyan tizenhétmillióé, akinek 45 éven keresztül teljesen mások voltak a tapasztalatai, anyagi és pszichikai téren egyaránt.

Ugyanez a probléma hat – csak sokkal súlyosabban – az Európai Közösségre is. Németországban megvan annak az esélye, hogy a nehézségek időszaka – legalábbis ilyen akut formában – csak néhány évig tart majd, de a folyamat az Európai Közösségben alapvető strukturális változásokat okozhat. Monnet módszere, mely a békés politikai integráció érdekében a kölcsönös gazdasági függést a közös intézményekkel kombinálja, rendkívül sikeres ugyan, és az egyetlen reményt jelenti a kevésbé békés és kevésbé prosperáló felek számára. Mégis nagyon valószínűtlen, hogy a Közösség intézményei – s főképp ezek jövőbeni kiterjesztése a politikai egységre és a katonai biztonságra – együtt legyen kezelhető a közösség valamiféle kiszélesítésével. Hiszen többnyire olyan országokról van szó, melyeknek fejlettségi színvonala, gazdasági tradíciói és nemzetközi integrációja minőségileg különbözik a tizenkettétől.

Az is fölöttébb valószínűtlen, hogy hosszabb ideig fönntartható az „elmélyítés” elsőbbsége a „kiszélesítéssel” szemben, noha az előbbit erősen védi a francia kormány és bizonyos mértékben a Brüsszeli Bizottság is, és támogatják Európában mindazok, akik elsősorban az intézmények működésével és a nyugat-európai szövetség megerősítésével törődnek. Ha a volt NDK-t felveszik, be lehet-e csukni a kaput Ausztria előtt? Ha Ausztria a Közösség része lesz, ki lehet-e rekeszteni Magyarországot? Ha nő Németország súlya a Közösségen belül, ez nem Közép-Európa felé húzó erő-e? Vannak tetteheti-e magát a Közösség Közép-Kelet-Európa egyöntetű törekvését látva? Megbékélhet-e tartósan azzal, hogy külső segítséget nyújt neki és kedvesen azt tanácsolja, hogy alakítsa meg saját unióját, mely aztán valamiféle egyesülésre léphet majd az Európai Közösséggel? Ha ezek a nemzetek tényleg a demokrácia és a piacgazdaság felé tartanak, vajon fognak-e még a mainál is jobban erősködni, hogy teljesen európaiként kezeljék őket? S e követelésük nem lesz-e jogos? Attól a ponttól kezdve, amikor a hidegháború és a megosztott Németország már a múlté, miféle indoka lehet annak, hogy a Közösség Nyugat-Európára szorítkozzék, hacsak az nem, hogy ezt diktálják a szervezetek optimális méretére vonatkozó pragmatikus megfontolások, vagy cinikusabban fogalmazva, az első foglalkó előjogai? E megfontolások pszichológiailag és erkölcsileg egyre kevésbé védhetők ugyan, de van bizonyos technikai érvényességük.

A dilemma elkerülésére a kiszélesítés és az elmélyítés egységes kezelése az egyetlen eszköz. A kiszélesítés igénye legyen kihívás, szolgáltasson okot az elmélyítés érdekében, azaz a közös monetáris, politikai és biztonsági rendszer létrehozásáért kifejtett

energia és elszántság megduplázására. A Közösség kormányainak többsége már erre törekszik. S persze ezen dolgozik a Bizottság is, melynek Jacques Delors az elnöke, s szerzője a „Bruges-i formulának”, melyet 1989. október 17-én az Európa Tanács előtt tartott beszédében fejtett ki; eszerint a Kelettel való újraegyesülés minden lépését Nyugaton az integráció felgyorsulásának kell kísérnie.

Persze mindezt könnyebb mondani, mint megtenni, mert az egység szélesítésében és az elmélyítésben résztvevő partnerek is különbözők, ráadásul – hogy úgy mondjuk – az órájuk sem egyformán jár. Változékony geometriájú, „à la carte”, vagy „többsebességű” Európa – ilyen szlogenekkel jellemezték olykor az európai integráció folyamatát. Ezek ma még érvényesebbek, mint valaha, különösen, amikor a Kelet-Európához fűződő viszony problémájáról van szó. De az iránynak nem szabad változnia: a cél végül is a kontinens egészére kiszélesített Közösség (kivéve a Szovjetuniót, mely azt hiszem, tartósan, de legalábbis még nagyon hosszú ideig kívül marad; erre később visszatérek).

S mindezt kettős folyamatnak kell végigkísérnie: a Közösség politikai megerősítésének és tevékenységi iránya Kelet felé fordulásának. Nem lehet eléggé hangsúlyozni: a Közösség és egész Európa hanyatlása vagy bukása mennyire e kombináció sikerétől vagy bukásától függ.

A NATO esetében a probléma még súlyosabb és a jóslatok is kevésbé optimisták. A gazdasági közösség könnyűszerrel túlélheti a KGST-t, sőt még hasznot is húzhat a bukásából, de a Varsói Szerződés feloszlása a szovjet katonai fenyegetés gyengülése, legalábbis a közvetlenül belátható időben, sokkal komolyabb problémát jelent a NATO túlélése szempontjából. Végére is egy katonai szövetség (magával a militáris szervezetről nem is beszélve) nehezen prosperálhat potenciális ellenfél nélkül. S ez nem azt jelenti, hogy a NATO kemény magját alkotó amerikai csapatok és nukleáris fegyverek jelenlétére nincs már szükség Európában. Másrészt, a NATO szabad országok önkéntes szövetsége – eredetében és természetében is –, alapvetően különbözik a Varsói Szerződés szervezetétől a Brezsnyev-doktrína és a szovjet túlsúly eszközétől. Nincs tehát szükség arra, hogy e szövetség kövesse a sírba a Varsói Szerződést. Persze bármennyire is érvényes ez a gondolatmenet e sorok írója számára, nem feltétlenül meggyőző a közvélemény szemében általában.

Ellenvetésbe ütközik az az érvelés is, mely szerint a NATO-t olyan politikai szervezetté kéne átalakítani, amelynek elsőrendű feladata a fegyverkezésről és leszerelésről szóló egyezmények lebonyolítása lenne. Az ellenérvek így szólnak: attól a pillanattól kezdve, hogy a Varsói Szerződés minden egyes országának önálló politikája lesz e téren, nehezen elképzelhető, hogy a fegyverkezésre vonatkozó tárgyalások két szövetség között folyjanak, s hogy nem függnének szorosan legalábbis a politikai kapcsolatoktól, melyek feltehetőleg főleg két fél között vagy a CSCE (Európai Biztonsági és Együttműködési Tanács) szintjén zajlanak majd.

S végül, még ha a NATO és a nukleáris fegyverek továbbra is az európai biztonság kemény magjának szerepét játsszák majd, már nem határozhatják meg a Nyugat-nyugati és Nyugat-keleti kapcsolatok átfogó rendszerét. A NATO és a nukleáris fegyverek már csak a háttérrel, valamiféle védőhálót, vagy a szükséges, de diszkrét biztonságot jelenthetik. A főszerepet inkább az összeurópai szervezetek játsszák majd, s a döntő a gazdaság lesz, nem pedig a biztonság, és főképp a kétoldalú kapcsolatok, az univerzális feladatkörű szervezetek, nem pedig a szövetségi rendszerek.

A dolgok ilyen alakulásának fő oka – a Varsói Szerződés összeomlása és a szovjet katonai fenyegetés csökkenése mellett – persze Németország egyesülése. Az ma már vitathatatlan, hogy Németország – Moszkva eredeti elképzelésével ellentétben – nem lesz semleges. Azonban ennek ára van. Minden bizonnyal egész Európa semlegesítésével vagy maguknak a szövetségi rendszereknek feloszlásával kell fizetni.

Ami ma, a szovjet belegyezés után máris kirajzolódik: az egyesült Németország a NATO-nak tagja lesz, de a régi NDK nem integrálódik szorosan és még néhány évig menedéket nyújt a szovjet csapatoknak. Feltételezhetjük, hogy az egyesülés lendületével Kohl kancellár megnyeri az össznémet választásokat.* A NATO jelenléte Németországban, illetve Németország jelenléte a NATO-ban lényegi és gyakorlati lesz, nem pedig szimbolikus, mint ahogyan az SPD szeretné. Vajon ez a papíron oly kielégítőnek látszó megoldás mennyi ideig működhet a gyakorlatban, hacsak a Szovjetunió fel nem lép, új, valós katonai fenyegetéssel? A német vélemények persze korántsem olyan egybehangzók az egységesítés kérdésében, mint azt sokan, főleg külföldön gondolják; de kétségtelenül létezik az a német akarat, hogy megszűnjék szuverenitásuk korlátozása, mely a második világháború elvesztésének és a hidegháborúnak következménye volt. Ha a Varsói Szerződés felbomlik és a Szovjetunió veszélytelenné válik, akár mert egyszerűen barátságosabb lesz, akár, mert lekötik belső konfliktusai, az még mindig kérdés marad, hogy a németek ilyen körülmények között meddig fogják eltérni területükön a nukleáris csapatok és fegyverek, különösen az amerikaiak jelenlétét? S vajon az amerikaiak, akiknek szintén szembesülniük kell a keleti helyzettel, a német magatartással, de saját költségvetési korlátaikkal és prioritásaikkal is, meddig tartják még csapataikat és nukleáris fegyvereiket Európában, s főképp egy ilyen nem túl lelkes Németországban?

Ha van egyáltalán értelme bármiféle jóslatnak a mai Európában, kis kockázattal megjósolható, hogy néhány év múlva német földön már nem lesznek nukleáris fegyverek, s talán külföldi csapatok sem. Azoknak jelenlétét, melyek mégis maradnának, azzal indokolják majd, hogy inkább a „biztonságérzetet”¹ szolgálják, nem a támadást, azzal, hogy a fegyverzet fölötti pusztaság uralomra szolgálnak, s nem védelemre, azzal a világ és Európa közös biztonságához járulnak hozzá, nem pedig a Nyugat védelmét szolgáló szövetséghez.

Mindegyik oldalon sokan örülnének, ha a fejlődés ilyen irányt venne. Az európai biztonság régi problémái a kelet-nyugati egyensúllyal kapcsolatban még nem tűntek el ugyan teljesen, de az biztos, hogy a hidegháború vége már a biztonság új kérdéseinek sorozatát vetette fel. Nem beszélve a biztonság nem katonai – gazdasági, szociális, ökológiai stb. – dimenzióiról, világos, hogy az új Európában az erőszak veszélye elsősorban a növekvő keleti nacionalizmusból, az olyan soknemzetiségű államok, mint a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlásából, és a balkáni kisebbségi, illetve határproblémákból ered. Ebből a szempontból a NATO, a francia vagy a brit nemzeti nukleáris erők hasonló helyzetben vannak: aligha tudják ugyanis, mi tévők legyenek egy jugoszláviai polgárháború, egy baltikumi szovjet beavatkozás, vagy egy román-magyar konfliktus esetén.

A fegyveres erők esetleges bevetése az egyes országokon belüli vagy az országok közötti konfliktusok során, sokkal inkább a háború előtti Európára vagy a mai harmadik világra jellemző, semmint az utóbbi negyvenöt év kelet-nyugati konfrontációjára.

S minthogy a problémák megelőzéséről, megoldásáról vagy (reálisabban) kezeléséről és behatárolásáról van szó, ez inkább a Société des Nations vagy az Egyesült Nemzetek tevékenységi körébe tartozik, s nem a NATO-éba. A háború óta először (kivéve Ciprus esetét), elérkezhet Európában a közvetítés, a kiküldött megfigyelők és a nemzetközi béke erőinek ideje.

Vajon arra kell-e számítanunk, hogy az ENSZ újra aktivizálódik és tevékenységét kiterjeszti Európára is? Esetleg arra, hogy a biztonság területén igazi szerepet jut majd az olyan regionális szervezetnek, mint az Európai Biztonsági és Együttműködési

* Megnyerte. (A szerk.)

Tanács (CSCE, Conférence sur la Sécurité et la Coopération en Europe)? A „helsinki folyamat” az emberi jogokat és a hidegháború meghaladását jelentette Európa számára. Lehet, hogy az „Atlanti-Óceántól az Uralig” terjedő Európa, a „Közös Európa-ház” kollektív biztonsági rendszere létrehozásának eszközéül a CSCE intézményesítése szolgál majd. Csak az a bökkenő, hogy senki sem tudja, miben is állna ez a rendszer, ráadásul a kollektív biztonság megteremtésére irányult korábbi erőfeszítések tapasztalatai sem túl bátorítók.

Van okunk azt gondolni; hogy a mai Európa még katonai szövetségek nélkül is kisebb háborús veszélyt jelent, mint a két háború közötti vagy a Szaddám Huszein és Khomeini-féle Közel-Kelet. De az nemigen remélhető, hogy bármilyen kollektív biztonsági szervezet hatékonyabb lesz majd, mint amilyen az arab konfliktusokban volt. Hát még ha az is feladata lenne, hogy a nemzetközi közösség összes államát mozgósítsa egy esetleges agresszor megbüntetésére, vagy állandó, közös fennhatóság alatt álló fegyveres erő bevetését rendelje el.

A háború utáni időszak tanulsága valójában az, hogy sem az egyik, sem a másik klasszikus rendszer – tehát sem a rugalmas hatalmi egyensúly, sem a jog biztosította béke – nem elég megbízható. Csak a folyamatos és megelőző jellegű integráció, illetve a kölcsönös jelenlét teremthet új minőségű, a kiszámíthatóságra alapozott stabilitást.

A dilemma lényege: a kelet–nyugati konfliktus megszűntével, Európa megosztottságának elmúltával bizonytalanra válik a NATO léte, irreálissá jelenlegi szerepének fennmaradása: ugyanakkor egyetlen ezt helyettesítő, a kelet–nyugati kooperáción és Európa újraegyesítésén nyugvó megoldás sem kecsegtet hasonló biztonsággal és előreláthatósággal.

E kettősség megoldására, vagy élének tompítására rengeteg konceptuális megközelítés létezik, melyek összekapcsolják egyrészt az integrációt és a fizikai jelenlétet; másrészt az összeurópai struktúrát. Így például nyugati magánkörök, majd pedig hivatalos szovjet politikusok azt javasolták, hogy Németország (és talán más európai állam is) legyen egyszerre mindkét szövetség tagja. Oscar Lafontaine, az SPD kancellárjelöltje több beszédében is valamiféle többszörös kétoldalú integrációt javasolt, s külön kiemelte ezt a francia–német és a lengyel–német vonatkozásban. Ezt az ötletet teljes egészében nem fogadták el ugyan, de elemei – más összefüggésben – újra és újra felbukkannak abban az elképzelésben, hogy nemzeti és multinacionális erők állomásozzanak – kölcsönösen és többoldalúan – egymás partnereinek területén. Szerepük a „megelőzés” és a „megnyugtatás” lenne.

Ezek közül egyik ötletet sem szabad a priori elvetni, noha mind nagyon hibrid jellegű és nyilvánvalóan ellentmondásokkal terhes. De éppen ez tükrözi az európai helyzet paradox mivoltát. Szimbolikus hatásán túlmenően azonban egyik ötlet sem tűnik túl működőképesnek. Nem mentesek ugyanis a kollektív biztonság hagyományos gyengeségétől: csak akkor elfogadhatók, ha már nincs rájuk igazából szükség, azaz: ha már túlléptünk Európa megosztottságán és egyensúlyhiányán.

Feltételezzük azonban, hogy a Szovjetunió ismét fegyverkezni fog és fenyegetővé válik. Vagy tegyük fel, hogy a kontinens keleti fele polgárháborúk és forradalmak martaléka lesz, de a nyugati része továbbhalad a politikai és gazdasági egység felé. Azt is elgondolhatjuk, hogy a jelenlegi folyamatok nem jutnak el végső határukig: azaz a Kelet katasztrofális anarchiájáig és a Nyugat diadalmas egyesüléséig, hanem éppen ellenkezőleg: hosszú távon a nemzeti államok jó öreg logikája kerekedik felül, s mint a múltban, két uralkodó állam emelkedik ki Európában: Németország és Oroszország (amely lehet a szláv köztársaságok föderációja, vagy esetleg a többé-kevésbé egybe-maradt Szovjetunió). Bármelyik eset váljon is valóra ezek közül, nincs sok esély arra, hogy akár a CSCE, akár a fentebb említett kölcsönös összefonódások gépezete hatáson kívül közreműködhetne a kontinens biztonságának és egyensúlyának helyreállításá-

ban. Sokkal valószínűbb, hogy Nyugat-Európa Németországgal együtt, vagy nélküle – megpróbálja majd újra aktivizálni és helyreállítani, ha nem is a NATO-t, de valami olyan rendszert és mechanizmust, amely lehetőséget nyújt a háború elhárítására és a politikai cselekvésre.

Csak e harmadik szakaszban (azaz: a bipolaritás és a hidegháború leküzdése után, de az összeurópai kooperáció kiváltotta eufória és csalódottság után is) érkezik el végre az a pillanat, amikor védelmi téren újra meg lehet erősíteni a nyugati identitást. A mai légkört figyelembe véve valószínűtlen, hogy itt bármely nyugat-európai országnak prioritása lenne. Más szóval: a NATO tézise és a CSCE antitézise után, végül is valami Európai Védelmi Közösség jelentheti majd a szintézist. Annál is inkább, mert ez lehet majd a NATO vagy a CSCE támasza. Mindez persze attól függ, hogy miként alakul Európa két óriási kérdése. Az egyik kérdés az, hogy az Egyesült Államok továbbra is fenn kívánja-e tartani katonai jelenlétét Európában. A másik: Németország meg akarja-e tartani speciális katonai kapcsolatát a Nyugattal.

Akárhogy dőljön is el e két kérdés, s bármilyen speciális intézményes megoldás szülessen is rájuk, a vezérelv az kell hogy legyen, hogy az Európai Közösség struktúráisan kötődjék az Egyesült Államokhoz és Kelet-Európához is, ugyanakkor őrizze meg saját identitását, történjék ez bármilyen széles intézményi keretek között. S ez nem csak azért kívánatos, hogy ellensúlyozza a talán újra kialakuló szovjet fölényt, de nem is csak azért, hogy elbátortalanítsa és mérsékelje az egyoldalú német ambíciókat, hanem azért is, hogy távlatokban megfelelhessen új feladatainak a biztonság terén. Ha Nyugat-Európának az a dolga, hogy közvetítő és stabilizáló szerepet játszószék Kelet-Európában, akkor meg kell védenie diplomáciai cselekvésének szabadságát, saját, ellentétes kísértéseivel szemben is.

II. KELET-EURÓPA – TÚL A FELSZABADULÁSON

Annál is inkább sürgető, hogy Nyugat-Európa megvédje diplomáciai szabadságát, mert a Kelet-Európához fűződő kapcsolatai feltehetően egyre bonyolultabbá és kiszámíthatatlanabbá válnak majd. Csak annyit lehet viszonylag biztosan megjósolni, hogy sem az új vasfüggönnyel vagy új berlini fallal biztosított teljes szeparáció, sem pedig valami harmonikus, egyenlőtlenségektől és konfliktusoktól mentes integráció nem valószínű.

A hidegháború Kelet-Európa számára a szovjet megszállás által rákényszerített rendszernek való alávetettséget jelentette; a kényszerű elkülönülést Nyugattól, kulturális és gazdasági téren egyaránt. S persze most, hogy felszabadultak, a különböző kelet-európai országok valósággal megrohamozzák a Nyugatot: követelik európai identitásuk elismerését, tehát az európai országokra érvényes jogokat a maguk egészében, valamint – addig is, amíg a teljes integráció csak a kontinens nyugati felére vonatkozik – a benne való fokozatos részvételt. Igénylik a demokratikus és parlamenti intézményeket, a magántulajdon és a piac bevezetését, s a Nyugattal azonos életszínvonalat is.

Világos, hogy hosszú távon indokoltak ezek a közvetlen törekvések és ez az orientáció, közép- és rövid távon azonban e remények – legalábbis részben – meg fognak hiúsulni, s ez a közmegegyezésen alapuló átmenet objektív nehézségeinek, a növekvő nyomort és egyenlőtlenségeket kiváltó politikai és gazdasági reformok közötti belső feszültségeknek és a kommunista rendszer még sokáig tartó hatásának tudható be. De valószínűleg legalább annyira köszönhető a nyugat-európai reakciónak is.

Az elmondottak miatt az Európai Közösség habozik, hogy elfogadja-e az új kelet-európai demokráciák azonnali felvételét, teljes jogú tagként. Kész segítséget nyújtani, de nem olyan mértékűt, mint amit elvárnának tőle. A kelet-európaiak ráadásul ráébredtek, hogy aligha érhetik el a nyugati életszínvonalat és a körülmények csak rosszabbodni fognak. Egyénileg próbálják tehát megtalálni Nyugaton azt a szabadságot és prosperitást, amit saját országukban hiába keresnek. Végeredményben nem a keletről nyugatra történt tömeges népvándorlás volt-e az a tényező, mely siettetette a német egyesítést? Igaz, a Szövetségi Köztársaság képtelen volt legális és politikai eszközökkel megállítani az *Übersiedler*ek (a keletnémetek) és az *Aussiedler*ek (a Kelet-Európából és a Szovjetunióból származó németek) áradatát, s így nem maradt más megoldás számára, mint előre menekülni, az egység felé. Ilyen lehetősége azonban a többi kelet-európai országnak nincs. Sőt, míg a kelet-európai országok megnyitják a határaikat, a nyugat-európaiak igyekeznek lezárni a sajátjaikat. Több millió kelet-európai és szovjet emigránsjelölt áll versenyben több száz millió afrikaival, ázsiaival és latin-amerikaival, hogy eljuthasson a nyugati demokrácia és a prosperitás ígéretének földjére. Ily módon az adósságok és beruházások, a kereskedelem és a segély problémájának vonatkozásában a kelet-nyugati kapcsolat elveszti sajátos jellegét, s egyre inkább az Észak-Dél viszony különleges esetévé válik: a prosperáló és tőkében gazdag Centrum és a kifosztott, szegény Perifériák kapcsolatává. Ebből az a veszély származik, hogy a Kelet által politikai okokból emelt Fal és Vasfüggöny helyébe ezúttal a Nyugat épít új korlátokat, és pedig gazdasági és demográfiai okokból. Persze az az elszigetelődés, melynek segítségével ki lehetett térni az autoriter államok törekvései elől, immár nem járható út a demokratikus társadalmak számára. Nekik együtt kell élniük ezzel a kényelmetlen problémával. Saját érdekük diktálja, hogy aktívan közreműködjenek az emigránsokat kibocsátó országok életkörülményeinek javításában, s ezzel az emigrálási szándékot már a kezdeténél megakadályozzák.

Kelet- és Nyugat-Németország között is láthatóan nő a kölcsönös neheztelés, s a feszültség: egyesek kevésnek tartják azt a segítyt, amit Nyugat-Németország nyújt Kelet-Németországnak, mások viszont sokallják azt. Mindkét fél tisztességtelen versenyről és az egymás gazdaságába való behatolásából származó anarchiáról panaszkodik. Viszont Németország két része egyformán ingerült a lengyelekkel és más alkalmi és vendégmunkásokkal szemben. Többek között azt hányják a szemükre, hogy ők tehetnek a feketepiacról és a fekete munkáról.

Mindez jól illusztrálja az Európában keletkező feszültségek és egyenlőtlenségek második típusát. Arról van szó, amikor maguk a kelet-európaiak állnak szemben egymással. A Nyugat-Európával való találkozásuk következményei érthetően összefonódnak régi és újra születő nemzeti vonásaikkal. Ez növekvő differenciálódást hoz, ami ellentétben áll a kommunista múlt erőltetett homogenizálásával és az összeurópai megbékélés érzélgős emlegetésével is.

Akár a harmadik világban, csak Európában sokkal kisebb területen, valószínűleg különféle országcsoportok alakulnak majd ki. Egyes országok a „kis tigris” szerepét játsszák majd, másokból Európa Afrikája válhat.

A volt keletnémetek külön kategóriát jelentenek majd – inkább, mint valaha –, mert a német egyesülés és a nyugat-német üzleti körök – bár viszonylagos – lelkesedése következtében, olyan bér-, beruházási és fejlődési színvonal elérésére nyíltak lehetőségeik, amelyhez a többi ország esélyei még csak nem is hasonlíthatók.

Magyarország és Csehszlovákia, noha eltérő okokból, valószínűleg visszatál *Mitteleurópába*. Lengyelország helyzete sokkal ellentmondásosabb. Egészen meghasonlóságig a Szolidaritás volt az erkölcsi és politikai legitimitás egyetlen bázisa Lengyelországban, mert a nép beletörődött abba, hogy áldozatokat kell hoznia; ez a szomszédos országokban elképzelhetetlen lett volna. Másrészt Lengyelország gazdasági hagyo-

mányai és struktúrája, valamint diplomáciai stílusa (ez utóbbit jól illusztrálja diplomáciai fellépésének idegesség és merevsége a német egyesülés kérdésében, vagy a határ- és kisebbségi problémák során) jelentős hátrányt jelent számára. Románia és Bulgária is súlyos nehézségekkel küzd, de másféllelkel. A legsúlyosabb bajai persze a soknemzetiségű országoknak – Jugoszláviának és a Szovjetunióknak – vannak.

Az észak–dél közti határ ugyanis nemcsak Európát és annak keleti felét szeli át, de átszel egyes országokat is. Szlovéniának és Horvátországnak, a balti államoknak és Grúziának sokkal több esélye van arra, hogy befogadja majd a prosperáló és eredményes centrum, mint ortodox, szegényebb, nagyobb lélekszámú és katonailag erősebb Szerbiának, Oroszországnak, nem is beszélve az elmaradott muzulmán köztársaságokról.

A nemzeti ellentétekhez és a hagyományos kisebbségi problémákhoz most a gazdasági rivalizálás és a féltékenység is csatlakozik. S ez az a terület, ahol a Nyugathoz és különösen a Nyugat-Európához fűződő viszony nagy szerepet játszhat, akár jó, akár rossz értelemben. A regionális átcsoportosítások érdekében sok pozitív erőfeszítés történt már, ebben nem egyszer résztvett, sőt kezdeményezőleg lépett fel a Nyugat is. Példa erre az úgynevezett Pentagonále az adriai és közép-európai országok között (Olaszország, Ausztria, Jugoszlávia, Magyarország és később Csehszlovákia), mely nagyban köszönhető De Michelisnek, az olasz külügyminiszternek. Ezek közé tartozik a Václav Havel által szervezett 1990. áprilisi pozsonyi konferencia és tanácskozás is, melyen Magyarország, Lengyelország, Olaszország, Ausztria és megfigyelőként Jugoszlávia vett részt; ilyen Lengyelország kapcsolatfelvétele az északi – a skandináv és a balti – államokkal. De a helyzetek és a politikai megközelítések különbözősége (szembeszökő például Lengyelország és Csehszlovákia diplomáciai stílusának, koncepciójának ellentétes jellege) és bizonyos mértékben az érdekek eltérése is külön utakhoz vezethet. (Havel elnök a legeltökéltebb ügyvédje ugyan a közép-európai konföderációs rendszernek, de honfitársai már egyáltalán nem annyira lelkesednek azért az ötletért, hogy a lengyeleknek szabad útja legyen Csehszlovákiába.) Egyszóval mindez, valamint a hagyományos rivalitás arra enged következtetni, hogy a Nyugat felé vezető hosszú és nehéz utat az egyes kelet-európai országok külön-külön kívánják megtenni. Hacsak maga a Közösség nem buzdítja őket egységre azzal, hogy a segílyt csak közös intézményeken keresztül és csak azoknak az országoknak juttatja, amelyek hajlandók egymással együttműködni. (Így volt ez annak idején a Nyugat-Európának juttatott amerikai Marshall-segéllyel is.)

Ez azért is kívánatos lenne, mert valószínűleg a Nyugattal való kapcsolat lesz a volt kommunista országok politikai életének tétje, talán a legfőbb tétje. S ha a demokrácia és a piacgazdaság létrehozása, vagy általánosabban fogalmazva, a „visszatérés Európába” kudarcba fulladna, ezt a kudarcot feltehetően a Nyugat hálátlanságának és önzésének tulajdonítanák majd. A kérdés tehát az, hogy milyen rendszer lesz ebben a harmadik, a kiábrándulást követő időszakban? Valami szociáldemokrata jellegű kompromisszum születik-e majd, vagy visszatérnek egy baloldali – vagy amíg még valószínűbb, egy jobboldali nemzeti populizmushoz?

Végül is csak a hagyományos sémák ismétlődnek. A közép-kelet-európai országoknak igenis vannak demokratikus hagyományaik, nem úgy, mint azt általában Nyugaton gondolkodják. A háború előtti történelmük két rendszer váltakozásából állt. Az egyik fajta a brit és francia modellt követő, de gyenge és romlott, formális demokratikus rendszer volt, s ennek bukását követték az erkölcsi megújulás, a hatékonyság és a nemzeti identitás nevében fellépő diktatúrák.

Ma már a különben még erős kommunista–antikommunista ellentét helyett, vagy mellett más artikulációk kerülnek az előtérbe. Lehetnek például gazdasági jellegűek (itt a pártoknak vagy a paraszti mozgalmaknak van szerepük); de a hagyományosak

is, mint például a „szlavofilek” és a „nyugatosok” közötti (akár a cári Oroszországban); lehet ez a más artikuláció az „urbánusok” és a „népiesek” ellentéte (mint Magyarországon), vagy a „feketék” (azaz az egyház és hívei) és a laikus mozgalmak elkülönülése a lengyel Szolidaritás értelmiségén belül. Más szóval a Közép-Kelet-Európában kibontakozóban lévő tagolódás során a neotradicionalista, nacionalista vagy vallási populizmus, valamint a Nyugat-párti, demokratikus, és racionalista liberalizmus kerül szembe egymással.

E megjegyzések pesszimista hangvételét a szóban forgó országok többségében felmerülő nemzeti konfliktusok váltják ki. De ez nem jelenti azt, hogy az idegengyűlölő és antidemokratikus erők győzelmét feltételezzük. Először is a konfliktusok mélysége és intenzitása országoként nagyon is különböző, általában messze nem olyan kizárólagosak és drámaiak, mint amilyenek az érintettek tartják őket. Másodszor és főképp: a háború előtti időkkel való összehasonlítás nem vall feltétlenül pesszimizmusra. Mindent figyelembe véve a két világháború között három modell közül választhattak a nemzetek: az egyik a nyugati parlamenti demokrácia volt, mely már kopottnak és hanyatlónak látszott; a másik az előretörő és energikusnak tűnő fasiszta diktatúra; s végül a kommunista vagy szovjet modell, mely a többség számára a fenyegető veszélyt, de egyeseknek inspirációt és a remény forrását jelentette. A fasiszta és a kommunista modell mára már lejárt, halott. S győzni látszik a liberális kapitalista modell, gazdasági és politikai téren is. Ezért életbevágóan fontos, hogy a liberális kapitalizmus ne tanúsítson közönyt, vagy ami még rosszabb volna, ne tűnjék úgy, hogy elzárkózik keleti híveinek törekvései előtt.

Ebből a szempontból a Nyugat felelősségét és a rendelkezésére álló idő rövidségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A Közösség és a nyugati típusú demokrácia a jövőben könnyen elveszítheti győzelmes vonzerejét; a Kelet válsága kontrollálhatatlan felforduláshoz és bajokhoz vezethet. Most van itt az az idő, amikor a Nyugat-barát erőknek és országoknak nyújtott gazdasági és kulturális segítség, valamint a nyugat-európai piacokra és intézményekbe való fokozatos, az egész régió számára biztosított bebozsztatás összehangolt politikája döntő szerepet játszhat.

Azzal, hogy közvetít, Nyugat-Európa figyelmeztet és kontrollál. Nagyon hasznossá teheti magát diplomáciai és biztonsági téren is – az új konfliktusok elhárításában, de persze csak akkor, ha küldetését nem korlátozza arra, hogy megbízik Moszkvában, ahogyan ezt – láthatóan – az 1989. decemberi román forradalom vagy az 1990. áprilisi litván válság idején tette.

III. A SZOVJETUNIO – A PERESZTROJKA UTÁN

Természetesen Moszkva nemcsak a problémákban osztozik, de a megoldásban is része lesz. Egészen a legutóbbi időkig az Európa jövőjére vonatkozó elképzelések, vagy abból az optimista és bizakodó szemléletből fakadtak, hogy a Szovjetunió is követi hajdani csatlósait a demokrácia és a piacgazdaság felé vezető úton, biztos és együttműködő partnerré válva a közös európai rendszerben; vagy abból a félelemből, hogy a pozitív fejlődés a hatalmában veszélyeztetett Gorbacsov személyétől függ, s így a nyugati politikának elsősorban az ő megsegítésére kell irányulnia.

Mindkét felfogás olyan korszakra vonatkozik, amely már a múlté. A gorbacsovi vonal, azaz a központból irányított reform annál több nehézségbe ütközik, minél inkább megéri a szovjet hatalom központi magját.

A társadalmat uraló párt és a nemzeti köztársaságok feletti állam hatalmi magja is gyorsan felbomlani látszik, s ezzel párhuzamosan foggy Gorbacsov tekintélye is. Az elnök már csak a parlament tevékenységét tudja befolyásolni. Innen három út nyílhat:

vagy az autoriter riválisok próbálják meg felvenni a fáklyát, mely Gorbacsov kezéből kiesett; vagy folytatódik és fokozódik a polgárháborúvá fajuló anarchikus bomlás. Végül, a Borisz Jelcin orosz elnökké választása, és a köztársaság autonómiájának megerősítése óta kirajzolódó és legkellemesebbnek ígérkező út az lenne, ha a köztársaságok békésen különválnának egymástól és Oroszországtól is. Visszanyernék függetlenségüket, önállóan kezdenének hozzá az átalakításhoz monetáris és katonai téren is; s kétoldalú egyezményeket kötnének. Így kevés maradna meg a Kreml hatalmából, s az is csak szimbolikus lenne.

Persze mindhárom útnak nehézségei és korlátai vannak, s ez a modellek váltakozásához vezethet. A békés különválás sok akadályba ütközhet. Ezek egyike a tagköztársaságok egyenlőtlensége és érdekeik ellentéte, valamint az a szükségszerűség, hogy – alapvetően különböző politikai, gazdasági és kulturális helyzetük ellenére – fejlődésüket össze kellene hangolniuk. A békés szétválás ellenében hat az egyes köztársaságokon belüli anarchia kialakulásának veszélye is – főképp a megoldhatatlan kisebbségi konfliktusok, valamint az áruelosztási és kereskedelmi szisztéma egyre súlyosbodó válsága. Tehát örökösen fennáll a helyzet teljes anarchiába fordulásának, vagy annak a lehetősége, hogy a hatalmat megpróbálják kézbe venni. De ez is és az is erőszakhoz vezet.

De az erőszak alkalmazása sem lesz könnyű. Gondoljunk csak a hadsereg működésének növekvő nehézségeire, a fegyelem lazulására Oroszországban, nem is beszélve a többi köztársaságról, melyek egymás után vonják vissza hadiállományukat. S ha a Szovjetunió belső pacifikálása esetleg még lehetséges is, Kelet-Európát visszahódítani, vagy a német egyesítésre adott beleegyezést visszavonni már késő. Egy olyan Szovjetunióval állunk tehát majd szemben, mely egyszerre elnyomó és védekező. Ez a Szovjetunió nem lesz a Nyugat baráti és együttműködő partnere a Közös Európa Házon belül, de nem lesz az az Európa felét elfoglaló fenyegető birodalom sem, mely az egész kontinens teljes uralmára tör. Valószínűleg befelé fordul majd, kifelé pedig ellenséges hatalommá válik. Ez a szituáció sok megválaszolatlan kérdést vet fel Kelet-Európa státusával, a NATO-val és általában a kelet-nyugati viszonytal kapcsolatban. Legjobban a két világháború közötti időszakra emlékeztet, ha nem számítjuk a nemzetközi kommunista mozgalmat és a német fenyegetést.

Mégis elgondolkodtató, hogy ez a helyzet sokáig fennmaradhat-e, s nem növeli-e a birodalom és a társadalom – amúgy is várható – összeomlásának veszélyét. Természetesen a forradalomhoz vagy a szétváláshoz vezető összeütközések módozatai kiszámíthatatlanok. S ugyanúgy nem tudhatók az „elnyomás plusz védekezés” Kelet-és Nyugat-Európára vonatkozó következményei.

Annyi biztos: Nyugat-Európa nem akarhat majd olyasféle beavatkozást, mint az 1917 és az 1920 közötti volt. A nukleáris erők nagysága miatt fokozottabb önmérsékletre és kommunikációra van szükség. A menekültek problémája és a határok előzőlenségének veszélye maximális finomságot követel – diplomáciai és humanitárius téren is. Rövid távon a béke erői, egy későbbi integráció távlatában eddig a kibontakozó békeszigetek, tömbök lehetnek a megoldás eszközei. De a Szovjetunióknak, vagy annak, ami belőle megmarad, még várnia kell arra, hogy felvegyék valamely „biztonsági rendszerbe” vagy egy, a Mitterand által javasolt „konföderáció” jellegű összeurópai „békerendszerbe”. Meg kell várni, hogy a politikai viharokból kiemelkedjék egy vagy több politikailag és gazdaságilag kezelhető egység (Oroszország? Független Ukrajna? Szláv föderáció?). Erre a legjobb lehetőség egy harmadik fázisban lesz majd, tehát az elnyomás és az anarchia korszaka után. Lehetetlen megjósolni, hogy a Szovjetunió egyáltalán véghez viszi-e a maga demokratizálását és europaizálását, és ha igen, mikor. Csak feltételezni lehet, hogy e folyamat bekövetkezése valószínűbb egy „zavaros időszak” után, mint fokozatos reformokkal vagy egy azonnali radikális

forradalommal. Ma már nem lehet kizárni az önkéntes, szándékolt szétforgácsolódás lehetőségét sem, mely – Enders Wimbush szavaival élve – „inkább implózió, semmint explózió” útján történik majd; de ez aligha történhet meg a bármikor és bárhol bekövetkező megszakítások, visszafordulási kísérletek és anarchiába hullások nélkül.

A demokratizált, külső hatalmát és egykori birodalmát elveszített, „lesoványított” Oroszország valószínűleg különbözni fog Európa többi részétől méretében, népességében, felfegyverzetségekben és belső intézményeiben is. Kurt Georg Kiesinger, a volt német kancellár ama mondása, hogy Németország mindig túl gyenge vagy túl erős volt Európa békéjéhez – Oroszországra most talán még érvényesebb. Ahhoz talán tényleg túl erős, hogy részese legyen egy olyan – az Egyesült Államokat magában nem foglaló – intézményes struktúrának, mint az „Atlanti Óceántól az Uralig terjedő Európa”. Ez gaulle-ista koncepció volna. De túl jelentős ahhoz is, hogy valami másféle, egyelőre körvonalazatlan konföderáció tagja legyen, olyannak, amelyet François Mitterand javasolt. Mindez persze csak akkor érvényes, ha Oroszország nem válik az anarchia és a polgárháború martalékává. Hiszen érthető: senki se szeretne egy ennyire kiszámíthatatlan partnert látni bármilyen konföderációban, még ha az az CSCE volna is, csak más néven.

Okkal hangsúlyozom ennyire a szovjet fejlődés előre nem látható bizonytalanságait. Szerintem ugyanis az európai politikai egység mellett ez jelenti a kontinens fejlődésének kulcsát. S ezzel ismét kiindulópontunknál vagyunk. Azért vagyok szkeptikus az összeurópai szerkezettel kapcsolatban, mert a mostani időszak sokkal inkább hasonlít az 1918-ashoz, mint az 1947-eshez. A második világháború után a barbár ridegségében elszigetelt Szovjetunió külön világ volt. Kelet-Európa (beleértve Németországot) feletti uralmának formáját döntően befolyásolták a hatalmas és lelkes Amerika intézményei és gazdasági módszerei, sőt ezek szolgáltak modellként számára. Az első világháború után ezzel szemben a Népszövetség számára nem a meghatározott intézményes minták elfogadása volt az igazi kérdés, hanem az amerikai jelenlét vagy visszavonulás, és, főképp, Németország és a Szovjetunió belső fejlődése.

Ez a helyzet annyiban különbözik a maitól, hogy az első, a Németországot érintő probléma egyelőre szerencsésen megoldódott. A nukleáris fegyverek, a kölcsönös gazdasági függés, a demokratikus képzés és *last but not least* az európai integráció csaknem elképzelhetetlenné teszi a német katonai expanzió és a totalitarizmus újraéledését, noha valamelyes gazdasági és politikai hegemoniát nem zárhat ki.

Kelet-Európa fejlődésének alakulása kiszámíthatatlanabb, de a lehetőségek számát és a kontinens másik felére gyakorolt hatásukat korlátozza az itteni országok mérete, gazdasági, szociális és kulturális függőségük, valamint katonai erejük gyengesége.

Az igazi nagy kérdés azonban ama birodalom sorsa, mely halálos beteg ugyan, de továbbra is nukleáris szuperhatalom marad.

Nyugatról Kelet felé haladva egyre nő a kiszámíthatatlanság, s ez meghatározza a viszonyok intézményesítésének mértékét. Az a gondolat, hogy Európa két szuperhatalommá váljék szét, képtelenség. Világos azonban, hogy melyek itt az elsőrendű feladatok: Nyugat-Európa gazdasági és politikai egysége és a Kelet-Európához fűződő strukturális kapcsolatok megteremtése. Ez teheti lehetővé integrációjukat is. S eközben meg kell őrizni és fenn kell tartani az Egyesült Államokhoz fűző intézményes kötelekeket is. S azt a lehetőséget, hogy Európát egyszer a Szovjetunióhoz is hasonló kapcsolatok fűzzék, nyitva kell hagyni. Ébren kell tartani a reményét addig a napig, amikor Európa és az egész civilizált világ „a szovjet kísérlet végét” ünnepelheti majd.

(Fordította: Szécsényi Mária.)

JEGYZETEK

- ¹ L. M. Mandelbaum: *Reconstructing the European security order*. New York, Council on Foreign Relations, 1990. 22. o.
- ² Az „átrétegződés” sokoldalúságáról és arról, hogy a „nacionalista”-„európai” ellentétet ne lássuk kizárólagosnak és általánosnak – l. T. Garton Ash mélyenszántó fejtegetését. „Eastern Europe: après le déluge, nous.” In: *New York Review of Books*. 1990. aug. 16. 52–53. o.